

Jyotikiran Publication, Pune

International Publication

Reg. No:-UDYAM-MH-32-0043896

PUBLICATION CERTIFICATE

This certificate is hereby awarded to Prof/Dr./M/s./ विस्ने अंकार बाळकृष्ण
in recognition of the
contribution of Book Chapter /article titled” भारताचे संरक्षण क्षेत्र:
वर्च आणि धोरण

Published after blind peer reviewed and editorial process in this Jyotikiran Publication,
Pune. The editor & Publisher wishes him/her a resplendent future.

Details of published Book Chapter/paper as under:

Title of Book:

**“Sustainable Development for Society, Industrial Development, Material, Energy
and Environment: Key Issues, Opportunities and Challenges”**

Volume: II, Month: 15 March 2022, ISBN NO: 978-81-953847-8-5

Jyotikiran Publication, Pune
For the Success Choose the Best

ISBN 978-81-953847-8-5

9 788195 384785 >

Santosh P Mane

Publisher

Jyotikiran Publication, Pune

International Publications

<http://jkpublications.com>

ISBN- 978-81-953847-8-5

Sustainable Development for Society, Industrial Development, Material, Energy and Environment: Key Issues, Opportunities and Challenge

Editors

Mr. Santosh P Mane

Dr. B. M. Bhanje

Dr. F. M. Nadaf

Dr. Sandeep Rout

Dr. Babalola A. Samuel

Dr. Praveen G. Saptarshi

Dr. S. D. Shinde

Dr. H. B. Tipe

Dr. Muhammad Yasir

Dr. Kavitha G. N.

Jyotikiran Publication, Pune
For the Success Choose the Best

Jyotikiran Publications, Pune
International Publication

Title : Sustainable Development for Society, Industrial
Development, Material, Energy and Environment: Key
Issues, Opportunities and Challenges

Editor Name : Santosh P Mane, Dr. Praveen G. Saptarshi, Dr. S. D.
Shinde, Dr. B. M. Bhanje, Dr. F. M. Nadaf, Dr. H. B.
Tipe, Dr. Sandeep Rout, Muhammad Yasir, Dr.
Babalola Ayodele Samuel, Dr. Kavitha G. N.

Publishing Agency : Jyotikiran Publication, Pune

Publisher Address : Santosh Pandurang Mane
Sr. No. 204, Sahajeevan Society,
Bhekrinagar, Hadpsar, Pune-8
Mob- 8888454089
Email- jyotikiranpublicationpune@gmail.com

Printed By : Amitsons Digital Copier 106, Paras
Chamber, 1st Floor, Above Bank Of
India, Near Laxminarayan Theatre,
Swargate, Pune- 411009

Edition Details : Ist

ISBN : 978-81-953847-8-5

Copyright : © Santosh P Mane

Publication Date : 15/03/2022

Ishwar Baburao Ghorude, Kirti Sadhurao Niralwad		
25	Need of Sustainable Development of Hotel Industry in India after Pandemic Covid-19 Dr.Sunil Subhash Patil	123-126
26	The Stir casting process based on IoT for the Manufacturing of Aluminium Matrix Composites Rajesh M.	127-133
27	Corporate Social Responsibility and Banking Sector-An Impact Analysis Sreeram Daida	134-137
28	Role of Women in the Socio-Economic Development of India Seijathang Haolai	138-140
29	Disciplinary and Social Implications with Awareness of Environment in Our Youth Dr. Hari Om Bhardwaj	141-148
30	Preparation, Physical, Analytical And Structural Characterization Of 1:1 Physical Ratio Value Of Solid Powder Methanolic Neem Bark Extract And Aqueous Neem Bark Extract. Miss Sudipta Roy, Dr. Anirudh Singh Deora	149-157
31	Planktons as Biological indicators of Environmental pollution – A review Prabha, Anish Dua	158-161
32	Modern Techniques in Genetic Enhancement of Pulse Crops Tushadri Singh, Ashish Sheera, Ashish Bhatt, Sandeep Rout	162-166
33	Precision Farming in Fruit Crops Uzma Gulzar, Undleeb Gulzar, Dr.Mahital Jamwal, Prabhdeep Singh, Dr Kiran Kour and Dr. Deep ji Bhai	167-180
34	The Transfusion Of Ecological Consciousness In The Eco Tone Of Eco Poetics: A Selective Study Dr Aditi Abhishikta	181-184
35	राजस्थान में वर्षा जल संचयन Dr. Dinesh Kumar, Anil Kumar	185-188
36	मुगलों का दक्कन नीति(१२२६-१७०७) एक ऐतिहासिक अध्ययन प्रो० कार्तिक प्रसाद यादव	189-190
37	महिलाओं की राजनीतिक सहभागिता को बढ़ाने में गैर सरकारी संगठनों की भूमिका डॉ अजय बहादुर सिंह , अरुण कुमार	191-193
38	जल व्यवस्थापन आणि शाश्वत विकास संध्या शिवहार आढाव, डॉ. एन. के. वाघमारे	194-198
39	युद्धाचा पर्यावरणावरील प्रभाव प्रा. डॉ. सुर्यकांत नागनाथ कळसकर	199-203
40	अक्करमाशी ते सनातन सन्माननीय प्रवास प्रा. मोहन बाबुराव चव्हाण	204-210
41	भारताचे संरक्षण क्षेत्र: खर्च आणि धोरण डॉ. खिस्ते ओंकार बाळकृष्ण	211-216
42	चंद्रपूरची महाराणी हिराईचे राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक व सांस्कृतिक क्षेत्रातील योगदान डॉ. प्रमोद ना. घ्यार	217-221
43	महाराष्ट्रातील चंद्रपूर जिल्ह्यातील बदलत्या हवामानाविषयी शेतकऱ्यांच्या आकलनाचा अभ्यास गिरीश टी. पंचभाई	222-226

भारताचे संरक्षण क्षेत्र: खर्च आणि धोरण

डॉ. खिस्ते ओंकार बाळकृष्ण

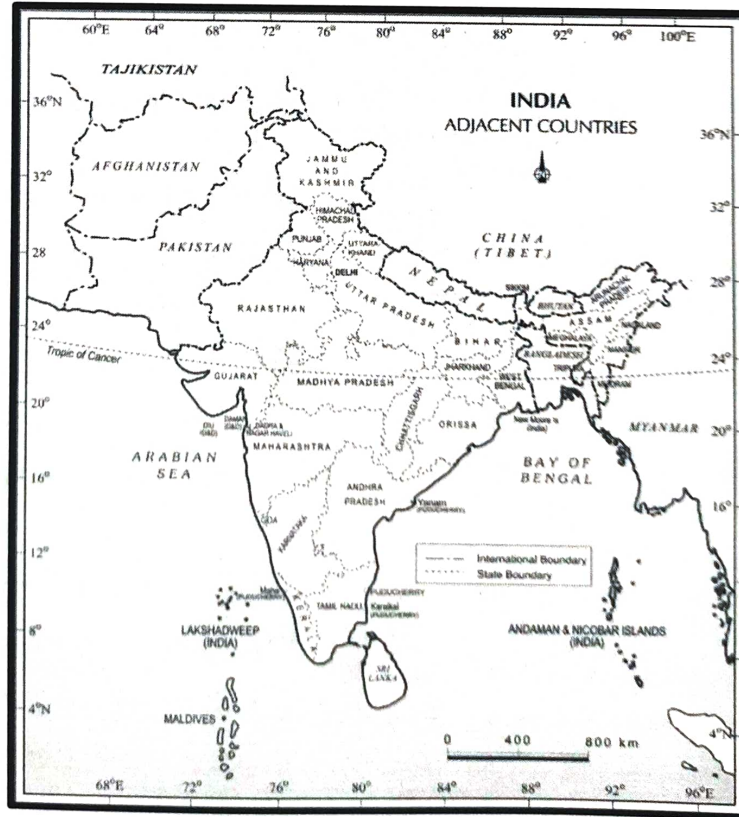
अर्थशास्त्र विभाग, श्री संत गजानन महाविद्यालय, खर्डा, ता. जामखेड, जि. अहमदनगर,

*Corresponding Author: डॉ. खिस्ते ओंकार बाळकृष्ण

इमेल: dr.khisteob@gmail.com

सारांश:

कोणताही देश संरक्षण क्षेत्राच्या दृष्टिकोनातून आत्मनिर्भर असणे महत्वाचे ठरते त्यामुळे इतर देशावरील आवलंबित्व कमी होऊन बरेचसे निर्बंध कमी होतात आणि देश स्वाभिमानाने निर्णय घेण्यास सक्षम ठरतो. देशात पर्याप्त संसाधने उपलब्ध असणे महत्वाचे आहेच परंतु, विकासाच्या दृष्टिकोनातून प्राधान्यक्रम आणि त्यासाठी त्या देशातील राजकीय इच्छाशक्ती देखील महत्वाची ठरते. संसाधने अपर्याप्त असले तरी आंतरराष्ट्रीय पातळीवर संरक्षणाच्या दृष्टीने सलोख्याचे संबंध निर्माण करणे हे देखील महत्वाचे ठरते कि ज्या माध्यमातून संरक्षण साधनांची आयात करणे शक्य होते. भारत देश स्वतंत्र झाल्या नंतर भारतास संरक्षणाच्या दृष्टीने अनेक वेळा वेगवेगळ्या परिस्थितीस सामोरे जावे लागले १९६२ सालचे चीन बरोबरचे युद्ध असेल किंवा १९६५ सालचे पाकिस्तान बरोबरचे युद्ध असेल यात भारतास वित्त आणि मनुष्य हानी तर झालीच परंतु आंतरराष्ट्रीय पातळीवर दबावाला देखील सामोरे जावे लागले, अशा परिस्थितीत तत्कालीन शासनाची भूमिका देखील महत्वाची राहिली ज्याचे दीर्घकाळासाठी सकारात्मक आणि नकारात्मक परिणाम झालेले दिसून येतात. युद्धा शिवाय सीमा विवाद देखील देशाच्या अर्थव्यवस्थेला अस्थिर करताना दिसून येतात. या साठी शेजारील राष्ट्राशी असणारे संबंध महत्वपूर्ण ठरतात. आंतरराष्ट्रीय संबंधांचा विचार करता मित्र राष्ट्र, शेजारी राष्ट्र, विरोधी राष्ट्र या बाबतीत देखील संरक्षणाच्या दृष्टीने भारताची भूमिका महत्वाची ठरते. भारताला १५,१०६.७ किमी जमीन सीमा आणि समुद्रकिनारा आहे. बेट प्रदेशांसह ७,५१६.६ किमी. आमच्या जमिनीची लांबी शेजारील देशांच्या सीमा खालीलप्रमाणे आहेत:

शेजारील देशांच्या सीमा

अ.क्र.	देशाचे नाव	सीमेची लांबी (किमी मध्ये)
1	बांगलादेश	४,०९६.७
2	चीन	३,४८८
3	पाकिस्तान	३,३२३
4	नेपाळ	१,७५१
5	म्यानमार	१,६३४
6	भूतान	६९९
7	अफगाणिस्तान	१०६
	एकूण	१५,१०६.७

आज पर्यंतच्या इतिहासाचा विचार केला असता शेजारील राष्ट्रा कडून भारतास अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागले आहे याचे कारण म्हणजे विवादित जमीन किंवा भूभाग हा आहे. या संदर्भात भारताने काही महत्वाची पावले उचलली आहेत. जसे; सीमा व्यवस्थापन विभागाची निर्मिती मंत्री गटाच्या शिफारशीच्या अनुषंगाने बॉर्डर मॅनेजमेंट, विभाग स्थापन करण्यात आला. या माध्यमातून संबंधित समस्यांवर लक्ष केंद्रित केले, आंतरराष्ट्रीय जमीन आणि किनारी सीमा, सीमा मजबूत करणे गस्त आणि पहारा, रस्ते, कुंपण आणि यांसारख्या पायाभूत सुविधांची निर्मिती सीमांवर फ्लड लाइटिंग आणि सीमा क्षेत्राची अंमलबजावणी विकास कार्यक्रम राबवण्यात येत आहेत. काळाच्या ओघात, D/o सीमा व्यवस्थापनाकडे बांधकामाची जबाबदारीही देण्यात आली आहे, आंतरराष्ट्रीय बाजूने १३ एकात्मिक चेक पोस्ट्स (ICPs) निर्माण करण्यात आले आहेत.

- बेटासह किनारपट्टीच्या सीमेशी संबंधित सर्व बाबी अंदामान आणि निकोबार आणि लक्षद्वीप इ.
- भारत बांगलादेश आणि भारत-पाक सीमेवरील कुंपण आणि फ्लडलाइटिंगशी संबंधित बाबी.
- जमीन आणि किनारी सर्व सीमांमध्ये सीमा पोलिसिंग, पाळत ठेवणे आणि गस्त बळकट करणे
- मोटरेबल बांधकामासह पायाभूत सुविधांची निर्मिती सीमेवर रस्ते, दळणवळणाच्या सुविधा निर्माण करणे इ.
- किनारी पट्ट्यात पायाभूत सुविधांची निर्मिती करणे.

- गुप्तचर अहवालांचे विश्लेषण आणि कारवाई करणे.
- राज्याच्या पूरक भूमिका परिभाषित करणारी संयुक्त रणनीती सीमा व्यवस्थापनात सरकार आणि केंद्र. सीमा क्षेत्राच्या अंमलबजावणीशी संबंधित सर्व बाबी विकास कार्यक्रम आखणे.
- जमिनीवर एकात्मिक चेक पोस्ट (ICPs) विकसित करणे जमीन बंदरांच्या स्थापनेसह देशाच्या भारतीय सीमा प्राधिकरण (LPAI).
- सीमा व्यवस्थापन विभागाचा उपक्रम रणनीतीचा एक भाग म्हणून सीमा सुरक्षित करण्यासाठी देखील देशाच्या सीमावर्ती भागात पायाभूत सुविधा निर्माण करणे, यासाठी अनेक सीमा विभागाकडून पुढाकार घेण्यात आला आहे, यामध्ये पुढील गोष्टींचा समावेश आहे.
कुंपण, फ्लडलाइट आणि रस्त्यांचे जलद बांधकाम भारत-बांगलादेश, भारत-पाकिस्तान आणि भारत-म्यानमारच्या बाजूने सीमा
- (ii) भारत-चीन, भारत-नेपाळ यांच्या बाजूने धोरणात्मक रस्त्यांचे बांधकाम आणि भारत-भूतान सीमा.
- (iii) हाय-टेक इलेक्ट्रॉनिक पाळत ठेवणारी उपकरणे तैनात करणे आंतरराष्ट्रीय सीमा (सीमा रक्षक दलांद्वारे संबंधित).
- (iv) साठी अतिरिक्त ५०९ बॉर्डर आउट पोस्ट (BOPs) बांधणे बीएसएफ (भारत-बांगलादेश सीमेवर ३८३ आणि भारत-पाकिस्तान सीमेवर १२६)
- (v) किनारी सुरक्षा योजनांची अंमलबजावणी.

(vi) विविध ठिकाणी एकात्मिक चेक पोस्टचा (ICPs) विकास देशाच्या आंतरराष्ट्रीय सीमेवरील स्थाने आणि भारतीय लॅंड पोर्ट्स अथॉरिटी ऑफ इंडिया (LPAI) ची स्थापना ICPs प्रशासित/व्यवस्थापित करणे.

याशिवाय सीमाभागातील विविध विकास कामे सीमा क्षेत्रांतर्गत विभागाकडून हाती घेण्यात आले आहे. सीमा व्यवस्थापनासाठी व्यापक दृष्टिकोनाचा एक भाग म्हणून विकास कार्यक्रम तयार करण्यात येतात, ज्याला M/o वित्त द्वारे निधी दिला जातो.

लष्करी खर्च (भारताच्या GDP च्या %) -

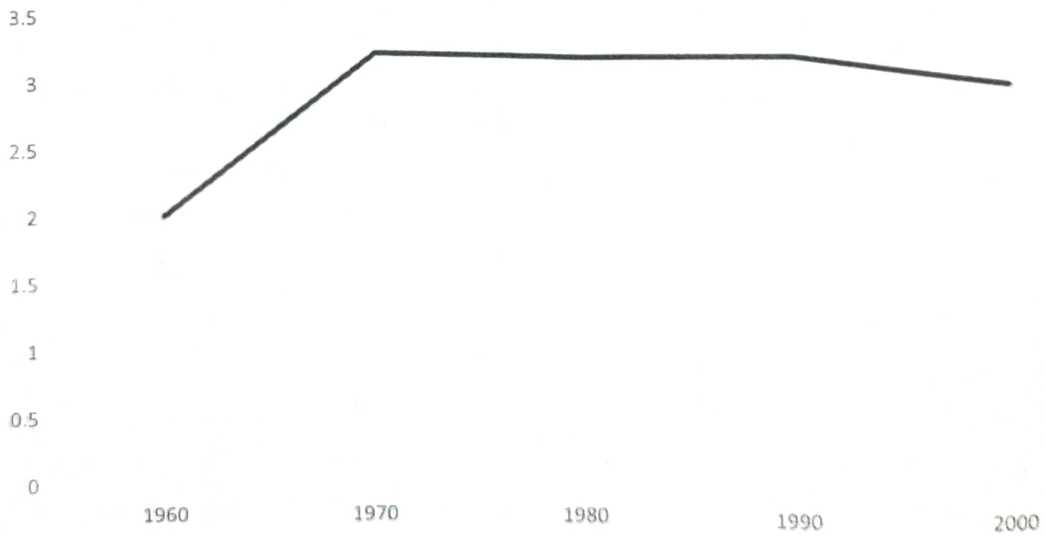
SIPRI कडील लष्करी खर्चाचा डेटा NATO च्या व्याख्येतून घेतला जातो, ज्यामध्ये सशस्त्र दलांवरील सर्व चालू आणि भांडवली खर्चाचा समावेश होतो, ज्यामध्ये शांतीरक्षक दलांचा समावेश होतो; संरक्षण मंत्रालये आणि संरक्षण प्रकल्पांमध्ये गुंतलेली इतर सरकारी संस्था; निमलष्करी दले, जर त्यांना लष्करी ऑपरेशन्ससाठी प्रशिक्षित आणि सुसज्ज ठरवले जाते; आणि लष्करी अवकाश क्रियाकलाप. अशा खर्चांमध्ये

लष्करी आणि नागरी कर्मचाऱ्यांचा समावेश आहे, लष्करी कर्मचाऱ्यांच्या निवृत्ती वेतन आणि कर्मचाऱ्यांसाठी सामाजिक सेवा; ऑपरेशन आणि देखभाल; खरेदी; लष्करी संशोधन आणि विकास; आणि लष्करी मदत (दात्या देशाच्या लष्करी खर्चात). वगळण्यात आलेले नागरी संरक्षण आणि पूर्वीच्या लष्करी क्रियाकलापांसाठीचा वर्तमान खर्च, ही व्याख्या सर्व देशांसाठी लागू केली जाऊ शकत नाही, तथापि, त्यासाठी लष्करी बजेट आणि ऑफ-बजेट लष्करी खर्चाच्या बाबींमध्ये कोणते घटक समाविष्ट आहे याबद्दल तपशीलवार माहिती आवश्यक आहे. (उदाहरणार्थ, लष्करी बजेटमध्ये नागरी संरक्षण, राखीव आणि सहाय्यक दले, पोलीस आणि निमलष्करी दल, लष्करी आणि नागरी पोलीस यांसारख्या दुहेरी-उद्देशीय दले, लष्करी अनुदान, लष्करी कर्मचाऱ्यांसाठी निवृत्तीवेतन, आणि सामाजिक सुरक्षा योगदानांचा समावेश असताना दिसतो.

लष्करी खर्च (भारताच्या GDP च्या %) -					
वर्ष	१९६०	१९७०	१९८०	१९९०	२०००
खर्च	२.००४	३.१८५	३.१३४	३.१४६	२.९४९

स्रोत: <https://data.worldbank.org/indicator>

लष्करी खर्च (भारताच्या GDP च्या %)

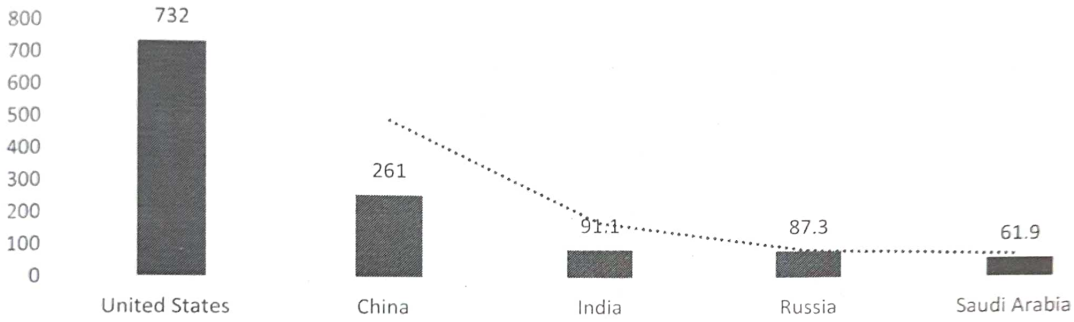

वरील आकडेवारी वरून असे लक्षात येते कि, मागील पाच दशकांत भारताद्वारे लष्करी खर्चात वाढ होत आहे. १९६० साली GDP च्या २.००४% एवढे असणारे प्रमाण २००० साली २.९४९% पर्यंत वाढले. परंतु १९७०, १९८०, १९९० यावर्षी हे प्रमाण अनुक्रमे ३.१८५%, ३.१३४%, ३.१४६%

होते या तुलनेत लष्करी खर्चात घट झालेली दिसते. यामागील कारण म्हणजे १९६० आणि १९७० च्या दशकात भारतास चीन आणि पाकिस्तान या देशांसोबत युद्ध करावे लागले याचा परिणाम म्हणून संरक्षण च्या दृष्टीने भारताचा लष्करावरील खर्च वाढलेला दिसतो.

जागतिक बाजार आणि भारत

२०१९ मध्ये भारत लष्करी खर्चात जगातील तिसरा सर्वात मोठा खर्च करणारा होता (US\$bn)

स्रोत: Union Budget Documents 2011-19

जागतिक पातळीवर विचार करता भारत देश हा विकसनशील देश असूनही लष्करी खर्च जास्त करणारा जगातील तिसरा देश आहे, यावरून असे लक्षात येते की, भारताद्वारे संरक्षण क्षेत्राच्या विकासासाठी विशेष प्रयत्न करण्यात येत आहेत.

संरक्षण निर्यात:

संरक्षण निर्यात हा संरक्षण उत्पादनात स्वयंपूर्णता मिळविण्याच्या सरकारच्या मोहिमेचा एक महत्वाचा भाग आहे. संरक्षण मंत्रालयाने (MoD) २०२१, डिसेंबरमध्ये संसदेत माहिती दिली की भारताने २०१४-१५ मध्ये १,९४० कोटी रुपयांच्या तुलनेत २०२०-२१ मध्ये ८,४३४ कोटी रुपयांची संरक्षण उपकरणे निर्यात केली होती. ३० हून अधिक भारतीय संरक्षण कंपन्यांनी इटली, मालदीव, श्रीलंका, रशिया, फ्रान्स, नेपाळ, मॉरिशस, श्रीलंका, इस्त्रायल, इजिप्त, भूतान, इथिओपिया, सौदी अरेबिया, फिलिपाईन्स, पोलंड, स्पेन आणि यांसारख्या देशांना शस्त्रे आणि उपकरणे निर्यात केली आहेत. निर्यातीमध्ये वैयक्तिक संरक्षणात्मक वस्तू, संरक्षण इलेक्ट्रॉनिक्स प्रणाली, अभियांत्रिकी यांत्रिक उपकरणे, ऑफशोर गस्ती जहाजे, प्रगत प्रकाश

हेलिकॉप्टर, एव्हियोनिक्स सूट, रेडिओ प्रणाली आणि रडार प्रणाली यांचा समावेश होता. संरक्षण मंत्रालयाने ने वर्ष २०२४ पर्यंत ३५,००० कोटी रुपयांची संरक्षण उत्पादनाची निर्यात करण्याचे लक्ष्य ठेवले आहे.

भारताची संरक्षण रणनीती आणि शेजारी देश:

बांगलादेश: भारत आणि बांगलादेश यांच्यात कोणताही सीमावाद नाही. भारत आणि बांगलादेश ४०९६.७ कि.मी. सामायिक करतात. सीमेची, जी भारत त्याच्या कोणत्याही शेजारी देशासोबत सामायिक केलेली सर्वात मोठी जमीन सीमा आहे. देश बांगलादेशच्या स्वातंत्र्यानंतर लगेचच, १९७४ मध्ये दोन्ही देशांनी जमीन सीमा करार (LBA) केला. सीमा सीमांकनाच्या जटिल स्वरूपावर उपाय शोधण्यात आले. अपवाद बगळता कराराची संपूर्णपणे अंमलबजावणी करण्यात आली

१. तीन क्षेत्रांमधील अंदाजे ६.१ किलोमीटरच्या असीमांकित जमिनीच्या सीमांशी संबंधित तीन मुद्दे, उदा. दैखता - ५६ (पश्चिम बंगाल), मुहुरी नदी - बेलोनिया (त्रिपुरा) आणि लाठीटीला - दुमाबारी (आसाम);

२. बांगलादेशातील ५१ सह १११ एन्क्लेव्हची देवाणघेवाण भारतातील बांगलादेश एन्क्लेव्ह; आणि
३. प्रतिकूल मालमत्ता. पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग यांच्या भेटीदरम्यान तत्कालीन बांगलादेशने सप्टेंबर २०११ मध्ये, LBA-१९७४ च्या प्रोटोकॉलवर स्वाक्षरी केली ज्याने या तीन थकबाकी समस्यांचे निराकरण केले. त्यानंतर, ६ जून २०१५ रोजी पंतप्रधान श्री. नरेंद्र मोदी यांच्या भेटीदरम्यान कराराच्या मंजूरीच्या साधनांची देवाणघेवाण झाली.
चीन: भारत आणि चीन यांच्यातील आंतरराष्ट्रीय सीमेवर चीनने वाद घातला आहे. पूर्वेकडील क्षेत्रात, चीन अंदाजे दावा करतो. ९०,००० चौ. च्या अरुणाचन प्रदेश राज्यातील भारतीय प्रदेश. J&K मध्ये चीनच्या ताब्यातील भारतीय भूभाग अंदाजे ३८,००० चौरस मीटर आहे. याव्यतिरिक्त, चीन आणि पाकिस्तान यांच्यात २ मार्च १९६३ रोजी स्वाक्षरी झालेल्या तथाकथित चीन-पाकिस्तान "सीमा करार" अंतर्गत, पाकिस्तानने पीओकेमधील ५१८० चौरस किलोमीटरचा भारतीय भूभाग बेकायदेशीरपणे चीनला दिला. अरुणाचल प्रदेश आणि जम्मू-काश्मीर अविभाज्य आहेत हे सत्य आणि भारताचा अविभाज्य भाग चीनच्या बाजूने अनेक प्रसंगी सर्वोच्च स्तरावर स्पष्टपणे सांगितला गेला आहे भारत आणि चीन, प्रत्यक्ष नियंत्रण रेपेजवळील लष्करी क्षेत्रात आत्मविश्वास वाढवण्याच्या उपाययोजनांच्या करारांतर्गत भारत-चीन सीमावर्ती क्षेत्रे, ज्यावर नोव्हेंबर १९९६ मध्ये स्वाक्षरी करण्यात आली आणि त्यानंतरच्या आत्मविश्वासाच्या अंमलबजावणीच्या पद्धतींवर प्रोटोकॉल भारत-चीन सीमा भागात प्रत्यक्ष नियंत्रण रेपेजवळील लष्करी क्षेत्रात उभारणीचे उपाय, एप्रिल २००५ मध्ये स्वाक्षरी करण्यात आली आणि ऑक्टोबर २०१३ मध्ये स्वाक्षरी केलेला सीमा संरक्षण सहकार्य करार, सीमारेषेचे स्पष्टीकरण आणि पुष्टी करण्यासाठी वचनबद्ध आहे. वास्तविक नियंत्रण रेपेच्या संरेखनाच्या सामान्य समजापर्यंत पोहोचण्यासाठी वास्तविक नियंत्रण. दोन्ही बाजूंनी सीमा सेटलमेंटसाठी फ्रेमवर्क शोधण्यासाठी प्रत्येकाने एक विशेष प्रतिनिधी (SR) नियुक्त करण्यास सहमती दर्शविली आहे. एकूण द्विपक्षीय संबंधांचा राजकीय दृष्टीकोन. भारत-चीन या विषयावर विशेष प्रतिनिधींची १८ वी फेरी, २२ ते २४ मार्च २०१५

दरम्यान नवी दिल्ली येथे सीमाप्रश्नाचे आयोजन करण्यात आले होते. भारत आणि चीनने भारत-चीन सीमेवर शांतता आणि शांतता राखण्याशी संबंधित महत्त्वाच्या सीमा प्रकरणांना सामोरे जाण्यासाठी भारत चीन सीमा प्रकरणांवर सल्लामसलत आणि समन्वय (WMCC) वर कार्य यंत्रणा स्थापन केली आहे. क्षेत्रे ८ ऑक्टोबर २०१५ रोजी वीजिंग येथे WMCC ची बैठक झाली. भारत आणि चीन द्विपक्षीय समस्यांचे निराकरण संवाद आणि शांततापूर्ण वाटाघाटीद्वारे आणि निष्पक्ष, वाजवी आणि परस्पर स्वीकार्य पद्धत.

म्यानमार: भारत आणि म्यानमारमध्ये कोणताही सीमावाद नाही. मणिपूर सेक्टरमध्ये भारत-म्यानमार सीमेवर नऊ निराकरण न झालेले सीमास्तंभ (BPs) आहेत. नियमित संवाद होतो भारत आणि म्यानमार यांच्यात सीमांकन आणि सीमा व्यवस्थापनाशी संबंधित मुद्द्यांवर संस्थात्मक माध्यमातून फॅरिन ऑफिस कन्सल्टेशनस, नॅशनल लेव्हल मीटिंग्ज (NLM), सेक्टरल लेव्हल मीटिंग्स (SLM) आणि प्रमुख सर्वेक्षण विभागाची बैठक.

नेपाळ: २००७ मध्ये भारत-नेपाळ सीमेच्या ९८ % सीमारेषेचे नकाशे प्रमाणित केले गेले आहेत आणि प्रारंभ करण्यात आले आहेत. सर्वेक्षक-जनरल स्तर, जरी ते पूर्ण अधिकार स्तरावर स्वाक्षरी केलेले नाहीत. देखभालीशी संबंधित समस्या आणि भारत-नेपाळ सीमेच्या व्यवस्थापनावर सध्याच्या द्विपक्षीय यंत्रणांमध्ये वरिष्ठ अधिकारी आणि कामकाजावर चर्चा केली जाते. पातळी नेपाळसोबतचे आमचे अनोखे, शतकानुशतके जुने सभ्यता संबंध, सामायिक भूगोल, इतिहास, संस्कृती, भाषा आणि धर्म आणि जवळचे राजकीय संबंध, व्यापक आर्थिक सहकार्य आणि खोलवर रुजलेली लोक ते लोक मैत्री यांद्वारे वैशिष्ट्यीकृत मे २०१४ पासून माननीय पंतप्रधानांच्या दोघांसह सर्वोच्च राजकीय स्तरावर सतत संवाद साधून नवसंजीवनी मिळाली. २०१४ मध्ये नेपाळला भेट दिली. भारत-नेपाळ संयुक्त आयोगाचे जुलै २०१४ मध्ये परराष्ट्र मंत्री स्तरावर पुनरुज्जीवन करण्यात आले. भारत नेपाळशी घनिष्ठ प्रतिबद्धता आणि द्विपक्षीय देवाणघेवाण चालू ठेवत आहे, तसेच सर्व सहाय्य प्रदान करत आहे. शांतता, स्थिरता आणि देशाच्या सामाजिक-आर्थिक विकासासाठी नेपाळच्या लोकांच्या आकांक्षा.

पाकिस्तान: भारत पाकिस्तानसोबतच्या सर्व प्रलंबित द्विपक्षीय समस्या द्विपक्षीय शांततापूर्ण मार्गाने सोडवण्यास इच्छुक आहे. तथापि, द्वारे सतत समर्थन पाकिस्तानच्या ताब्यातील भूभागातून पाकिस्तानने आपल्यावर निर्देशित केलेल्या दहशतवादामुळे आवश्यक वातावरण निर्माण होण्यास प्रतिबंध झाला आहे. सरकार भारतविरोधी कारवाया बंद निष्कर्ष:

भारत देश हा सहिष्णुतावादी आणि शांतताप्रिय देश असला तरी वेळ प्रसंगी आक्रमण करणार्या देशांना वेळोवेळी प्रतिउत्तर दिले आहे, तसेच शांतते साठी सामंजस्य करार केले. शस्त्रास्त्रांच्या उत्पादनात वाढ

संदर्भ:

1. Timothy D. Hoyt, Military Industry and Regional Defence Policy India, Iraq, and Israel, by Routledge Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN, 2007
2. <https://timesofindia.indiatimes.com/india/indias-defence-spending-in-7-charts/articleshow/80600625.cms>
3. Armaan Bhatnagar, India's defense spending in 7 chart, imesofindia.com / Jan 30, 2021,
4. Union Budget Documents 2011-19

करण्यासाठी पाकिस्तानने अनेक प्रसंगी दिलेले आणि उच्च स्तरावर पुनरुच्चार केलेले आश्वासन पूर्ण करण्याचे आवाहन केले आहे. त्याची माती आणि त्याच्या नियंत्रणाखाली असलेले प्रदेश.

श्रीलंका: भारत आणि श्रीलंका यांच्यात सीमावाद नाही.

करून आत्मनिर्भरतेच्या दिशेने वाटचाल करत आहे. जागतिक पातळीवर विचार

करता भारत देश हा विकसनशील देश असूनही लष्करी खर्च जास्त करणारा जगातील तिसरा देश आहे. GDP तील लष्करी खर्चात देखील वाढ होत आहे.

5. <https://www.mha.gov.in/sites/default/files/BMIntro-1011.pdf>
6. Pushpita Das, India's Border Management Select Documents, Institute for Defence Studies and Analyses New Delhi, April 2010
7. <https://www.indiatoday.in/india-today-insight/story/why-india-needs-a-dedicated-defence-export-department-1901972-2022-01-19>
8. <https://pib.gov.in/Pressreleaseshare.aspx?PRID=1685437>